

УДК 373.4.033+373.4.016:502/504

Іван Коновальчук, доктор педагогічних наук,
доцент, завідувач кафедри дошкільної освіти і педагогічних інновацій
Житомирського державного університету імені Івана Франка

ТЕОРЕТИЧНІ Й ТЕХНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розкрито сутність екологічної компетентності молодших школярів як здатності відповідно до своїх вікових можливостей ефективно вирішувати екологічні проблеми, з якими вони зустрічаються у своєму повсякденному житті. Обґрунтовано необхідність екологізації змісту початкової освіти. Охарактеризовано педагогічний потенціал особистісно орієнтованих, проектних та ігрових технологій у набутті учнями суб'єктного досвіду екологічно доцільної поведінки.

Ключові слова: компетентність, екологічна компетентність, суб'єктний досвід, особистісно орієнтовані технології, проектні технології, ігрові технології.

Літ. 11.

Іван Коновальчук, доктор педагогических наук, доцент,
заведующий кафедрой дошкольного образования и педагогических инноваций
Житомирского государственного университета имени Ивана Франко

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

В статье раскрыто сущность экологической компетентности младших школьников как способности в соответствии со своими возрастными возможностями эффективно решать экологические проблемы, с которыми они встречаются в своей повседневной жизни. Обоснована необходимость экологизации содержания начального образования. Охарактеризовано педагогический потенциал лично ориентированных, проектных и игровых технологий в приобретении учащимися субъектного опыта экологически целесообразного поведения.

Ключевые слова: компетентность, экологическая компетентность, субъектный опыт, лично ориентированные технологии, проектные технологии, игровые технологии.

Ivan Konovalechuk, Doctor of Sciences (Pedagogy), Associate Professor,
Head of the Department of Pre-school Education and Pedagogical Innovations
Zhytomyr Ivan Franko State University

THE THEORETICAL AND TECHNOLOGICAL ASPECTS OF THE FORMATION OF ENVIRONMENTAL COMPETENCE OF JUNIOR PUPILS

The article deals with the essence of the ecological competence of junior pupils in accordance with the capacities of their age to solve environmental problems that they face in their everyday life. The necessity of making primary education more eco-friendly is explained. The article characterizes the pedagogical potential of person-oriented, project and gaming technologies in acquiring the personal experience of ecologically expedient behavior.

Keywords: a competence, the environmental competence, a personal experience, personality oriented technology, design technology, gaming technology.

Постановка проблеми. Постійне погіршення екологічної ситуації в Україні та світі обумовлює необхідність радикальних змін в життєдіяльності суспільства й людини, переорієнтації споживацьких утилітарних потреб на ціннісне ставлення до навколишнього природного середовища, активну позицію у його збереженні та відтворенні, що ставить нові завдання перед системою початкової освіти. Психологи відзначають чутливість молодшого шкільного віку для формування екологічно компетентної поведінки, оскільки в ці роки в дітей виникає ціла низка особистісних

новоутворень, що стимулюють освоєння способів соціальної взаємодії та суспільно корисної діяльності, створюють основу для формування критичності мислення, адекватної самооцінки, довільної саморегуляції. Цілком очевидно, що інформаційно-знаннєвий підхід, який залишається домінуючим в сучасній екологічній освіті, не забезпечує повною мірою вирішення завдань формування у підростаючого покоління готовності відповідально й продуктивно діяти в складних екологічних обставинах, адекватно реагувати на екологічні ризики, з якими в сучасному світі людина стикається повсякденно. Тому набувають

актуальності завдання розробки й впровадження ефективних технологій, що забезпечують цілісність формування в молодших школярів екологічної компетентності в єдності пізнавальної, емоційно-ціннісної та діяльнісно-практичної складових.

Аналіз досліджень і публікацій. Психолого-педагогічні засади екологічної освіти обґрунтовані в роботах Т. Вайди, А. Захлебного, І. Зверева, С. Дерябо, С. Карсона, І. Суравегіної, Т. Ліханової, Н. Лисенко, Л. Симонової, З. Плохій, В. Ясвіна. Теоретичним та практичним проблемам екологічного виховання молодших школярів присвячена низка досліджень. Зокрема, значна увага приділяється питанням формуванню екологічних знань, цінностей, культури, екологічно доцільної поведінки молодших школярів як у процесі вивчення навчальних предметів так і в позаурочній діяльності (І. Андрусенко, С. Карпеев, О. Король, О. Крюкова, Є. Макаров, Г. Тарасенко, Л. Чистякова, Л. Шаповал, О. Яковлева та ін.). Останнім часом активно здійснюється розробка форм і технологій екологічного виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів в контексті реалізації ідей освіти для сталого розвитку (О. Онопрієнко, О. Пометун, Г. Пустовіт, Н. Пустовіт, Т. Смагіна, А. Цимбалару та ін.). В сучасних умовах, коли знання без їх практичної реалізації не відіграють ключового значення у вирішенні екологічних проблем, акценти в наукових пошуках все більше зміщуються на обґрунтування шляхів формування екологічної компетентності учнів (О. Колонькова, В. Маршицька, О. Пруцакова, Н. Пустовіт, Л. Руденко, С. Шмалей та ін.). Незважаючи на значні наукові та методичні напрацювання в цій важливій сфері, для реалізації компетентнісного підходу в екологічній освіті й вихованні молодших школярів необхідний цілеспрямований пошук педагогічних технологій, які б забезпечували ефективність цього процесу.

Формулювання цілей статті. Мета публікації полягає в теоретичному аналізі сутності, структури та визначенні шляхів і технологій формування екологічної компетентності молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. Формування екологічної компетентності громадян є одним з головних завдань освіти для сталого розвитку, який у “Порядку денному на XXI століття” визначено таким, що “задовольняє потреби теперішнього часу, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби” [9, 196]. Філософія освіти сталого розвитку будується на аксіологічних пріоритетах відповідальності кожної людини й людства в

цілому за наслідки впливу своїх дій на майбутнє цивілізації.

Екологічна компетентність – це синтез особистісних якостей, творчих здібностей, знань, умінь та індивідуального досвіду, цілісність яких забезпечує здатність людини вмотивовано будувати свою життєдіяльність у гармонії з навколишнім середовищем, суспільними та особистісними потребами й цінностями, усвідомлюючи власну відповідальність за вплив своєї професійної і побутової діяльності на довкілля. Екологічна компетентність ґрунтується на суб’єктних цінностях, смислах, переконаннях, знаннях, уміннях, вольових якостях особистості й проявляється ситуативно в практичній діяльності. Екологічно компетентна людина прагне відповідально вирішувати життєві ситуації та організовує своє життя на основі пріоритетності цінностей збереження довкілля.

Державним стандартом початкової загальної освіти в Україні передбачено формування в молодших школярів природознавчої екологічної компетентності, яка є результатом засвоєння учнями системи інтегрованих знань про природу, способів навчально-пізнавальної діяльності, розвитку ціннісних орієнтацій у різних сферах життєдіяльності та природоохоронної практики й характеризує здатність дитини розв’язувати доступні соціально й особистісно значущі практичні та пізнавальні проблемні задачі, пов’язані з реальними об’єктами природи в сфері відносин “людина – природа”. Природознавча екологічна компетентність учня передбачає виховання соціально активної особистості, яка усвідомлює себе частиною природного середовища, бережливо ставиться до довкілля, людей і самої себе, розуміє цілісність природничо-наукової картини світу, закони й закономірності екосистеми та місце в ній людини. Компетентнісний підхід в екологічній освіті спрямований також на забезпечення єдності інтелектуального та емоційного сприйняття природи з практичною природоохоронною діяльністю. Значна роль у цьому процесі відводиться засвоєнню дітьми традицій українського народу у відносинах людини з природою [2].

Екологічна компетентність молодшого школяра – це його здатність на основі набутих знань й особистісного досвіду відповідно до своїх вікових можливостей ефективно вирішувати екологічні проблеми, з якими він зустрічається у своєму повсякденному житті. Сутнісною характеристикою екологічної компетентності учнів початкової школи В. Маршицька вважає їх здатність до ситуативної діяльності в побуті та природному

оточенні, коли набуті екологічні знання, навички, досвід і цінності актуалізуються в умінні приймати рішення і виконувати адекватні дії, осмислюючи їх наслідки для довкілля [6, 20].

Аналіз смислового трактування сутності екологічної компетентності свідчить, що її основою є індивідуальний практичний досвід створення умов безпечного проживання в оточуючому середовищі. При цьому важливо, щоб дитина не просто могла адаптуватися до наявних умов, а й знаходила нові рішення, що мають достатньо креативну спрямованість, проявляла активність, докладала інтелектуально-вольових та фізичних зусиль, необхідних для зміни екологічної ситуації в довкіллі, до якого вона безпосередньо причетна. Екологічна компетентність має діяльнісний характер, формується не тільки в процесі навчання, а й повсякденному житті й передбачає актуалізацію та реалізацію дитиною своїх знань і досвіду в конкретних екологічних обставинах.

Формування екологічної компетентності ми розглядаємо як спеціально організовану діяльність, в якій учнями в процесі вирішення практичних і теоретичних задач екологічної спрямованості набувається досвід взаємодії з навколишнім природним середовищем. Активне залучення дітей у молодшому шкільному віці до реальних природоохоронних справ сприяє формуванню в них упевненості в можливості позитивних змін його стану.

При структурно-функціональному аналізі екологічна компетентність як інтегральний розвиток особистості об'єднує нормативний, когнітивний, емоційно-мотиваційний і практичний компоненти та забезпечує здатність виокремлювати, розуміти, оцінювати сучасні екологічні процеси, спрямовані на забезпечення екологічної рівноваги та раціонального природокористування [11, 74].

У своїх поглядах на процес набуття учнями досвіду екологічної компетентності науковці та практики однастайні щодо необхідності спеціально організованого навчання. Тому впровадження компетентнісного підходу потребує системної переорієнтації цілей, задач, внесення змін до змісту та пошуку нових форм і методів екологічної освіти в початковій школі. Основним підґрунтям формування екологічної компетентності школярів є екологізація та інтеграція змісту всіх навчальних предметів: природознавства, основ здоров'я, літературного читання, математики, трудового навчання та ін. Так І. Єрмаков та Д. Пузіков вказують, що екологічна компетентність є інтегрованим результатом навчальної діяльності учнів, який формується

передусім завдяки опануванню змісту предметів екологічного спрямування [3, 5]. Найпоширенішою формою екологізації змісту початкової освіти є наповнення предметів гуманітарно-природничого циклу екологоосвітнім матеріалом протягом усього періоду навчання. Збагативши учнів науковими знаннями про об'єкти і явища природи, ми матимемо змогу сформуванню основні рівні екологічної компетенції. Адже захищати й любити можна те, що добре знаєш [1, 23].

Передовсім зміст освіти необхідно наповнити знаннями про екологічну ситуацію в найближчому для учнів довкіллі, використовуючи місцевий природознавчий і краєзнавчий матеріал. Такі знання стають основою для формування екологічної свідомості та набуття учнями практики екологічно доцільної поведінки. Це вміння налагоджувати свій побут, здорове харчування, повноцінний відпочинок, які не тільки екологічно сприятливі для людини, але й покращують, або принаймні не погіршують, стан природного довкілля. Учні мають усвідомлювати себе й свою сім'ю суб'єктами навколишнього середовища, розуміти, що невиконання ними елементарних екологічних норм і правил у повсякденній життєдіяльності веде до його забруднення. Важливо, щоб діти ідентифікували себе, своїх рідних, товаришів як відповідальних осіб за наявний екологічний стан довкілля і не перекладали провину та обов'язок за його збереження і відновлення на інших.

Формування екологічної компетентності учнів забезпечується не тільки реалізацією відповідно спрямованого змісту освіти, але й адекватних методів та технологій навчання, потенціал яких визначається продуктивністю формування досвіду екологічно доцільної поведінки. Їх вибір та застосування визначаються можливостями стимулювання суб'єктної активності кожного учня в освоєнні особистісно значимих способів пізнання та творчого перетворення навколишньої дійсності, створення ситуацій, що стимулюють використання власного досвіду для позитивної зміни оточуючого середовища власними зусиллями та в співробітництві з іншими. Враховуючи багатогранність позицій з цього питання, І. Зязюн стверджує, що зміст освіти, що побудований на основі компетентності, не зводиться до орієнтації лише на знання, а пропонує цілісний досвід вирішення життєвих проблем, виконання ключових функцій, що належать до багатьох сфер культури й виконання багатьох соціальних ролей [4, 328]. Компетентнісний підхід зміщує акцент з накопичування нормативно визначених знань, умінь і навичок на формування й розвиток в учнів

здатності самостійно здобувати й практично використовувати ті знання, які є необхідними для виконання практичних, ситуативних та особистісно значимих задач. Для реалізації цих цілей необхідно здійснити перехід від інформаційних методів навчання до застосування активних дидактичних методів аналізу й пошуку рішень екологічних проблем, організації практичної природоохоронної діяльності. Зокрема, в якості ефективних і бажаних в контексті освіти для сталого розвитку методів Н. Пустовіт відмічає дискусії, роз'яснення ціннісних категорій, моделювання, екскурсії, рольові й імітаційні ігри, проекти [10, 20].

Суб'єктна приналежність екологічної компетентності як властивості особистості обумовлює доцільність застосування особистісно орієнтованих технологій, в яких цілі й зміст навчання визначаються на основі індивідуальних здібностей, потреб, інтересів кожної дитини та наявного в неї досвіду вирішення життєвих проблем. Концептуальними положеннями особистісно орієнтованого підходу в процесі формування екологічної компетентності молодших школярів є:

- основою формування компетентності є актуалізація та використання наявного індивідуального життєвого досвіду учнів і створення стимулів та умов для його вдосконалення і розширення;

- індивідуальна освітня програма складається виходячи зі змісту суб'єктного досвіду й інтересів кожного учня;

- вектор подальшого розвитку компетентності учнів будується від визначення індивідуальних потреб і можливостей кожної дитини у вирішенні задач організації своєї життєдіяльності в оточуючому середовищі;

- продуктивною в аспекті формування екологічної компетентності є діяльність, в якій вирішуються не тільки суспільно а й особистісно значимі для дитини справи;

- суттєвою особливістю навчальної діяльності є створення й використання ситуацій, що максимально наближені до реальних життєвих умов практичного застосування набутих знань та умінь для творчого конструювання продуктивного вирішення екологічних проблем.

Досвід екологічної діяльності презентує не лише процесуально-діяльнісній, але власне й особистісній якості – емоційно-ціннісне ставлення до світу, смислове самовизначення, ініціативність та відповідальність за свої дії, що проявляється як в рівні так і в змісті мотивації, стійкості у відстоюванні власної позиції, саморегуляції поведінки. Ці якості складають основу

формування екоцентричного типу мислення й виявляються в екологічно доцільному способі життя особистості.

Практика свідчить, що основною технологією формування екологічної компетентності молодших школярів, яка дозволяє створити в навчальному процесі умови діяльності, які максимально наближені до реальних, є метод проектів. Це спеціально організована вчителем поетапна, колективно-групова самостійна діяльність учнів з метою дослідження конкретної екологічної проблеми й створення проекту її практичного вирішення.

Проекти дозволяють технологізувати процес реалізації екологічного змісту початкової освіти шляхом використання знань, навчального й життєвого досвіду учнів у творчій практичній діяльності. Важливо для проектів обирати такі теми, які діти можуть дійсно реалізувати й побачити видимі результати того, що може зробити кожна людина на особистому й повсякденному рівні в плані покращення екологічної ситуації й власного життя. Значимими темами для молодших школярів є: екологія побуту, сміття в нашій оселі, вода та енерговитрати в сім'ї, в класі та школі, продукти харчування та здоров'я, розважливий покупець, рослини в нашому домі та в природі, відпочинок у гармонії з природою тощо. Виховна значимість реалізації учнями екологічних проектів проявляється не тільки в отриманні матеріальних результатів (економія ресурсів, поліпшення довкілля) а й в моральному задоволенні від участі в природоохоронній діяльності.

Метод проектів спрямований на організацію пошуково-дослідницької діяльності учнів, використовуючи при цьому різноманітні засоби самостійної, пізнавальної, практичної та творчої роботи. Працюючи над проектами учні вчать аналізувати, порівнювати та узагальнювати факти, робити висновки. Стимулюють розвиток екологічного мислення учнів такі прийоми як: аналіз та моделювання ситуацій, дискусії, розв'язання проблемних практичних завдань, побудова асоціацій, ланцюгів протиріч тощо. У процесі спільної діяльності учні здобувають персональний досвід роботи в команді, взаємопідтримки й взаємонавчання, вчать узгоджувати свої дії з іншими учасниками, аргументувати свої думки фактами, прикладами. Для пошуку, обробки та презентації інформації учні активно використовують комп'ютер, різні мультимедійні засоби, спілкуються в соціальних мережах, що сприяє розвитку в них компетентності з питань інформаційно-комунікаційних технологій.

Враховуючи вікові особливості молодших школярів вважаємо, що метод проектів обов'язково має мати навчально-пізнавальну спрямованість та поєднуватися з ігровими формами діяльності дітей. Ігрові технології реалізують ряд функцій, які уможливають використання педагогічних можливостей навчально-ігрового проектування, яке розглядається як особистісно орієнтована, інтерактивна дидактична технологія, що інтегрує методи й засоби навчальної, проектувальної та ігрової діяльності [8, 7].

Ігрові технології відіграють вагомую роль у формуванні екологічної компетентності молодших школярів, оскільки в яких моделюються та засвоюються дітьми типові моделі екологічної поведінки. Імітаційне ігрове моделювання кризь призму особистісних ставлень і почуттів стимулює екоатрибутивну поведінку людини, є ефективним засобом формування екологічного типу мислення учнів у процесі їх екологічного виховання на уроках або позакласних заходах. Особливого сенсу тут набувають почуття, які дуже важливі у формуванні екологічної свідомості учнів [5; 7, 307].

Екологічна гра – це не тільки форма екологічної освіти й виховання, а й природна форма життєдіяльності дітей молодшого шкільного віку, що супроводжується високим емоційним підйомом, стимулює високий рівень мотивації, інтересу до екологічних проблем, сприяє розвитку уяви, фантазії, мислення, уваги. Екологічні ігри імітують соціальний зміст екологічної діяльності, включають дитину в особливу ігрову діяльність, правила якої стають зразком для її власної поведінки.

Цілком очевидно, що застосуванням окремої технології не може забезпечити повною мірою формування в молодших школярів екологічної компетентності. Тому цей процес має будуватися на поєднанні різних підходів та інтеграції екологічного потенціалу змісту всіх навчальних предметів

Висновки та перспективи подальших досліджень. Екологічна компетентність є однією з ключових характеристик сучасної людини, що уможливує її гармонію з навколишнім світом і з собою. Основними шляхами її формування в молодших школярів є екологізація змісту навчальних дисциплін і реалізація особистісно орієнтованих, проектних та ігрових педагогічних технологій. Їх комплексне використання уможливує включення дітей в екологічну діяльність й набуття досвіду участі в практичних справах збереження та покращення стану навколишнього середовища, розвитку екологічно значимих особистісних якостей, цінностей, мислення.

Цілком очевидно, що проаналізовані технології не розкривають арсенал всіх ресурсів у формуванні екологічної компетентності молодших школярів. Тому завдання подальших досліджень полягають у виявленні та апробації потенційних можливостей інших перспективних в цьому плані педагогічних технологій.

1. Гончарова С.М. Екологічне виховання – один із аспектів виховання самосвідомості в контексті гуманізації навчально-виховного процесу / С.М. Гончарова // Екологічний вісник. – 2003. – № 5 – 6. – С. 21 – 26.

2. Державний стандарт початкової загальної освіти: – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/17911.

3. Єрмаков І.Г., Пузіков Д.О. Розвивати життєву компетентність / І.Г. Єрмаков, Д.О. Пузіков // Шкільний світ. – 2005. – № 37. – 172 с.

4. Зязюн І.А. Філософія педагогічної дії: монографія / І.А. Зязюн. – Черкаси: Вид-во ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2008. – 608 с.

5. Мазуркевич І.В. Організація екологічної освіти та виховання в загальноосвітніх навчальних закладах / І.В. Мазуркевич [електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.google.com.ua/search?q>

6. Маршицька В.В. Сутнісні характеристики екологічної компетентності учнів початкової школи / В.В. Маршицька // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: [зб. наук. праць]. – Київ, 2005. – Кн. 2. – Вип. 8. – С. 20 – 26.

7. Пантюк М.П. Інтерактивне навчання молодших школярів у контексті інтеграції науки і практики. / М.П. Пантюк, Л.Г. Стахів Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники В. Гльницький, А. Душний, І. Зимомря]. – Дрогобич: Посвіт, 2015. – Вип. 12. – 344 с.

8. Плахотнюк Н.П. Підготовка майбутніх учителів до інноваційної діяльності засобами навчально-ігрового проектування автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Н.П. Плахотнюк. – Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир, 2013. – 20 с.

9. Програма дій "Порядок денний на XXI століття": Ухвалена конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (Саміт "Планета Земля", 1992 р.): Пер. з англ. – 2-ге вид. – К.: Інтелсфера, 2000. – 360 с.

10. Пустовіт Н.А. Освіта для сталого розвитку – важливий напрям підвищення екологічної компетентності вчителя / Н.А. Пустовіт // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2006. – № 28. – С. 19 – 22.

11. Шмалей С.В. Екологічна особистість: монографія / С.В. Шмалей. – К.: Бібліотека офіційних документів, 1999. – 232 с.

Стаття надійшла до редакції 09.05.2016